

Waar ben je thuis?

Van Aaltje van Zweden verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos uitgevers

Om wie je bent

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Aaltje van Zweden

Waar ben je thuis?

Mijn persoonlijke zoektocht naar een plek
voor kwetsbare mensen, toen en nu

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 4679 8

© 2022 Aaltje van Zweden

Geschreven in samenwerking met Liddie Austin

Omslagontwerp Margo Togni

Omslagillustratie © Mark Owen / Trevillion Images

Foto auteur © Frank Ruiters

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Mijn thematiek is dat alles en iedereen verbonden is. Dat niets op zichzelf staat. Allerlei schijnbaar zinloze gebeurtenissen doemen in je leven op waarvan je aanvankelijk de samenhang niet ziet, maar die later met elkaar in relatie blijken te staan.

– Hella S. Haasse

Hij gelooft niet in mystiek, dat hele gebied laat hij volledig over aan Bat-Ami, maar het lijdt geen twijfel dat er nog een verklaring is voor wat hen is overkomen na zijn bezoek aan het Joods Historisch Museum. Als Bat-Ami hier nu was geweest, had ze ongetwijfeld gezegd dat hij gisteravond, op weg van het Waterlooplein naar het Leidseplein, vergezeld werd door gekwelde zielen die nog steeds rondwaren door de straten van Amsterdam en in het bijzonder in de oude Jodenbuurt: de zielen van de mensen die hier verjaagd zijn en door niemand gered zijn, van degenen die gekweld en gemarteld zijn en wier schreeuw om hulp niet gehoord is. Die Joden zijn er geen van allen meer, had ze vast gezegd, maar hun verdriet is achtergebleven op deze plek, al hun lijden en angst is hier achtergebleven, en aan wie kunnen die gepijnigde energieën zich beter hechten dan aan een gevoelige ziel als de jouwe?

– Emuna Elon, *Sonja's zoon*

Niet te snel overeind komen. Ik heb overal spierpijn. In twee dagen verhuizen is geen sinecure, ook al ben ik zo langzamerhand een pro. Gisteravond heb ik het nog geteld: sinds ons eerste huis in 1983 zijn we inmiddels twaalf keer verhuisd. Ik zwiep mijn benen uit bed. Het zachte nieuwe tapijt voelt goed onder mijn voeten. Opstaan en de gordijnen openen, de zon schijnt. Ik sla ook de balkondeuren open, het is lente! Vanuit Benjamins kamer hoor ik nog geen geluid. Ik heb nog even.

Ik sta een moment stil bij het voor mij nieuwe uitzicht vanuit mijn slaapkamer. Mooi beeld zo: de kraakheldere, wapperende vitrage in combinatie met het zicht op een ontlukende eik, het gefilterde zonlicht door de takken. Hoelang zou die eik hier al staan? Ik neem de tuintjes beneden en het huizenblok aan de overkant in me op. Overal dezelfde veranda's. Ik kan bijna bij de overburen naar binnen kijken. Hoe zou dat in de oorlog zijn geweest als je wist dat je in gevaar was? Opeens schiet die gedachte door mij heen. Misschien dat je dan 's ochtends schichtig achter de gordijnen wegdook als je je burens zag. Burens van wie je in die omstandigheden waarschijnlijk geen hulp kon verwachten. Net zo snel als die gedachte opkomt, wisselt het perspectief. Wat zou ik toen hebben gedaan als ik wist dat mijn burens in gevaar waren? Zou ik helpen? Ook als mijn kinderen klein waren? Dat zijn serieuze gedachten

aan het begin van zo'n stralende dag.

Genoeg gemijmerd, aan de slag. Benjamin wordt zo opgehaald; over een uur staat het busje voor de deur om hem naar zijn dagbesteding te brengen.

Michelangelostraat nummer 45 in Amsterdam zal maar een paar maanden ons adres zijn. We wonen hier terwijl ons eigenlijke huis wordt verbouwd. Het is lente, altijd een periode van het jaar met veel concerten, en Jaap – dirigent bij het Dallas Symphony Orchestra en het Hong Kong Philharmonic – is veel weg. De afgelopen jaren reisde ik vaak met hem mee. Onze kinderen waren deels al uit huis; Benjamin, de derde, die klassiek autisme heeft met een verstandelijke beperking, logeerde dan bij zijn oom en tante. Maar deze maanden kies ik er bewust voor om thuis te blijven, bij hem. Het is waarschijnlijk de laatste periode die we samen onder één dak zullen doorbrengen, want binnenkort gaat hij uit huis. Ben heeft er veel zin in, hij wil net als zijn zus en broers op zichzelf wonen, maar veranderingen zijn voor hem altijd moeilijk. Als hij spanningen ervaart, krijgt hij meer last van epilepsie. Laatst knalde hij tijdens zo'n aanval met zijn hoofd eerst tegen een fontein-tje en daarna op de harde badkamervloer; een andere keer was hij op de dagbesteding geschrokken, uitgegleden en met zijn hoofd tegen een muur terechtgekomen. Aanwijzingen dat hij de naderende verhuizing ook spannend vindt. Ik voel dat het belangrijk is om hem juist nu een stevige basis te bieden, met zo veel mogelijk rust en stabiliteit.

Voor mij is het ook een spannende tijd. Je kind loslaten is altijd moeilijk, maar dat geldt zeker voor een kind als Benjamin. Zal hij het wel redden op zichzelf? Zonder ons? En dan gaat hij ook nog eens wonen in het Papageno Huis, een nieuw project van de door Jaap en mij opgerichte Stichting Papageno. We hebben als stichting een huis in Laren gekocht waar jongeren met autisme leren hoe ze zelfstandig kunnen wonen en waar ze aan allerlei activiteiten kunnen meedoen. Er komen een restaurantje, een concert-

zaal en een klein theater, zodat de buitenwereld ook bij hen naar binnen kan komen. Dat is belangrijk voor mij: ik wil heel graag dat Ben in een huis gaat wonen waar mensen met en zonder een beperking elkaar op een natuurlijke manier treffen. Alles lijkt volgens plan te verlopen, maar het is niet zo dat Ben in een instelling gaat wonen die al jaren als een geoliede machine met succes wordt gerund. In het Papageno Huis is alles nieuw, we hebben nog geen ervaring, ook al werken we met een gerenommeerde zorgpartner – we weten niet hoe het zich gaat ontwikkelen. Als het verkeerd uitpakt, zou dat voor mij als een dubbele mislukking aanvoelen. Het zou vervelend zijn voor Ben en zijn medebewoners, die er vol hoop zijn komen wonen, maar ook het loslaten van een ideaal zou me zwaar vallen. Het is al met al een grote verantwoordelijkheid.

Kortom: een bijzondere tijd in mijn leven. Ik heb het druk met alles wat er komt kijken bij het opzetten van een instelling, iets wat ik nog nooit heb gedaan, en ik zorg voor Ben.

Maar tussen deze gedachten over wat ons te wachten staat, blijft de vraag terugkomen: hoe zou het zijn geweest als je tijdens de oorlog in gevaar was? Ik had me dat nooit eerder afgevraagd, ik had me sowieso nooit echt beziggehouden met de Tweede Wereldoorlog. Die eerste ochtend in de Michelangelostraat blijft me ook bij vanwege de intensiteit: het was alsof heden en verleden wegvielen. Alles was even één, er was geen onderscheid tussen werkelijkheid en verbeelding, tussen de ene tijd en de andere. Misschien blijft het daarom door mijn hoofd spelen. Wat kon je in de oorlog verwachten van de mensen om je heen? Hoe wist je wie je kon vertrouwen en wie niet? Hoe keek je toen naar buiten vanuit je slaapkamerraam?

Het kan ook zijn dat dit soort vragen bij me opkomen omdat ik voor het eerst sinds jaren weer dicht op andere mensen woon. Ik ben opgegroeid in een flat in Amstelveen. In de weekends logeerde ik vaak bij mijn opa en oma, die ook in een flat woonden. Daar sliep ik in mijn opa's werkkamer in een opklapbed tegenover een

wandrek met doorzichtige vierkante laatjes vol moeren en bou-ten. Omdat ik bang was in het donker, liet oma de deur op een kier staan en brandde er een lampje op de gang. Door het melk-glazen raam boven de deur viel zacht strijklicht op de wand met laatjes. Het leek net een flatgebouw en ik fantaseerde over de be-woners ervan. Dat gaf mij een behaaglijk gevoel, waardoor ik rus-tig in slaap viel.

Op mijn dertiende verhuisde ik met mijn moeder en zusje naar een benedenwoning in Kudelstaart. Daar woonde ik totdat ik trouwde en met Jaap in een villa in Amstelveen ging wonen, aan de rand van een park. Geen ramen aan de overkant meer waar 's avonds geruststellend licht doorheen schemerde. Ik was volwas-sen en dat hoorde erbij, dacht ik, maar ik voelde me er nooit op mijn gemak. Het gevoel van omsloten zijn door mensen ontbrak. Omdat Jaap niet wilde dat onze kinderen in een stad opgroeiden, woonden we vervolgens jarenlang in Aerdenhout en daarna in Het Gooi. Dat was ook fijn, maar toen de kinderen een voor een het huis uit gingen, voelde ik me vooral 's avonds onprettig in het grote, vrijstaande huis aan de rand van het bos in Blaricum. Gelukkig wist ik Jaap ervan te overtuigen dat het tijd was om naar Amsterdam te verhuizen. We vonden een mooi huis aan het Albert Hahnplantsoen, waar we met Benjamin en aanvankelijk ook met Alexander, onze jongste, introkken. Vlak na die verhuizing – de dozen waren nog nauwelijks uitgepakt – fietste ik via de Michel-angelostraat naar de Stadionweg om bloemen te kopen. Bij het stalletje stonden twee oudere mannen Joods-Amsterdams te pra-ten. Op dat moment overviel me een gevoel van thuiskomen – ter-wijl ik nog nooit in mijn leven in Amsterdam had gewoond.

Een paar jaar nadat we in het huis aan het Albert Hahnplantsoen zijn gaan wonen, stuit Jaap – altijd dol op verbouwen en verhui-zen – op een pand dat geschikt zou kunnen zijn voor onze kinde-ren: Michelangelostraat 45. Het is een ruim huis, gebouwd in 1930,

met twee aparte woonlagen, elk met een woon- en een slaapverdieping. Het komt goed uit dat we tijdens de verbouwing van ons eigen huis tijdelijk in het dan al opgeknapte benedenhuis kunnen wonen. Het bevalt me opvallend goed. Maar het verbaast me dat ik ineens zo intens aan de Tweede Wereldoorlog moet denken. Zou er op deze plek misschien iets zijn gebeurd? Ik weet dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog veel Joden in deze buurt van Amsterdam woonden en dat er hier ook razzia's hebben plaatsgevonden. Aan het Albert Hahnplantsoen, maar een paar straten verderop, heb ik nooit aan de oorlog gedacht. Waarom voelt de oorlog hier in de Michelangelostraat zo dichtbij?

Peter, een vriend van ons met wie ik het erover heb, geeft me de tip eens te kijken op de website van het Joods Monument. Misschien zijn er tijdens de oorlog wel bewoners van dit huis weggevoerd.

Een paar avonden later wil ik aan het werk gaan. Benjamin slaapt. Sinds de verhuizing kom ik nauwelijks aan het beantwoorden van mijn mails toe en met alles rond Stichting Papageno kan mijn mailbox dan lelijk dichtslibben. Terwijl ik mijn computer opstart, valt mijn blik op de bakstenen gevels van de huizen aan de overkant. Sinds de oorlog is er niks aan dit beeld veranderd, denk ik. Daar is die oorlog weer. In plaats van mijn mailbox te openen, zoek ik naar 'Joods Monument'. De site joodsmonument.nl is in 2005 opgericht om de meer dan 104.000 personen die in Nederland werden vervolgd en de Holocaust niet overleefden te gedenken. Het is een initiatief van Isaac Lipschits, die om de slachtoffers uit de anonimiteit te halen ieder van hen in beeld probeerde te brengen. Toen het Joods Monument online ging, omvatte het zeventuizend door Lipschits geschreven biografieën. Sinds die tijd zijn er tienduizenden aanvullingen gedaan. De informatie, hoe fragmentarisch soms ook, zorgt ervoor dat de mannen, vrouwen en kinderen die tussen 1940 en 1945 werden vermoord een gezicht krijgen en niet vergeten worden.

Het lijkt mij dat ik aan het goede adres ben. Linksboven op de website typ ik ons adres in: Michelangelostraat 45. Ik kom op een donkerpaarse pagina terecht met een recente foto van ons huis, en tot mijn stomme verbazing zie ik zes namen staan onder het kopje BEWONER(S) IN FEBRUARI 1941. Mijn adem stokt, mijn ogen vliegen over de tekst.

EDMUND SELIGMANN ETTINGHAUSEN
FRANKFURT AM MAIN, 5 APRIL 1881 – SOBIBOR, 28 MEI 1943
BEREIKTE DE LEEFTIJD VAN 62 JAAR

SELMA ETTINGHAUSEN-STERN
KITZINGEN, 22 JULI 1883 – SOBIBOR, 28 MEI 1943
BEREIKTE DE LEEFTIJD VAN 59 JAAR

HERBERT NOA OETTINGER
HAMBURG, 19 JANUARI 1896 – AUSCHWITZ, 1 MEI 1945
BEREIKTE DE LEEFTIJD VAN 49 JAAR
BEROEP: TABAKSHANDELAAR

BETTI OETTINGER-ETTINGHAUSEN
FRANKFURT AM MAIN, 14 FEBRUARI 1907 – AUSCHWITZ,
18 OKTOBER 1944
BEREIKTE DE LEEFTIJD VAN 37 JAAR

ELINOR OETTINGER
HAMBURG, 8 SEPTEMBER 1929 – AUSCHWITZ, 18 OKTOBER 1944
BEREIKTE DE LEEFTIJD VAN 15 JAAR

Ik zie een fotootje van Elinor, een meisje nog. En profil, ze kijkt van onderaf in de camera. Ik kan me voorstellen dat er een grote strik passend bij het witte kraagje van haar geruite jurk in haar haar zit, maar die is op de foto niet te zien. Daarnaast een gevlekt en ver-

geeld fotootje van een argeloos glimlachend jongetje, zijn donkere opgeschoren haar in een keurige zijscheiding. Onder het ontroerende portretje zijn naam:

RALF JOZEF OETTINGER

AMSTERDAM, 10 SEPTEMBER 1933 – AUSCHWITZ,

18 OKTOBER 1944

BEREIKTE DE LEEFTIJD VAN 11 JAAR

Ik scrol door en daar verschijnt nog een foto van Ralf: tussen zijn klasgenootjes uit de tweede klas van de Daltonschool van mejuffrouw Plasschaart in de Jan van Eijckstraat. Hij lijkt mij een pienter jongetje. De foto is gemaakt in het voorjaar van 1941.

Ik onderdruk de neiging mijn handen te vouwen. Ik zou idioot genoeg wel willen bidden. Zes mensen hebben hier gewoond, zes mensen zijn hiervandaan weggevoerd en zijn vermoord. Als ik het goed begrijp gaat het om een opa, een oma, een vader en een moeder en twee kinderen. Allemachtig, wat moeten zij angstig zijn geweest. Zou het kunnen dat die energie in het huis is blijven hangen? En dat je zoiets nu nog zou kunnen voelen?

Ik zoek ook op ons eigenlijke adres, het huis dat nu wordt verbouwd en in dezelfde buurt staat. Nee, er is op de website niets te vinden. Vanaf het Albert Hahnplantsoen zijn geen mensen gedeporteerd.

In augustus 2015 gaat Ben in het Papageno Huis wonen. Vanaf het begin vindt hij het er heerlijk. De dag nadat hij er voor het eerst heeft geslapen, belt hij me: ‘Hé Aaltje! Heb jij vannacht ook die harde onweersklappen gehoord?’ – ik ben geen ‘mama’ meer. Hij had resoluut de deur achter zich dichtgetrokken. ‘Dag papa en mama,’ zei hij. ‘Ik kom nooit meer met kerst of oud en nieuw, doe!’ Aan dat voornemen houdt hij zich. Hij vindt het lastig als hij soms bij ons moet blijven slapen, want hij woont toch ergens anders? Om het in zijn hoofd weer kloppend te maken, vraagt hij of zijn broer Alexander dan morgen bij ons komt logeren. ‘En dan volgende week Anna?’ Alleen dan is het goed.

Met Bens inmiddels legendarische woorden ‘Ik wil ook in een rode auto rijden met een blonde vrouw, bier drinken en in Amsterdam wonen’ begon het Papageno Huis. Anna en Daniel waren het huis uit en Ben wilde dat ook. Begrijpelijk. Hij was inmiddels vijftientig, een volwassen man die behoefte had aan een eigen leven, los van zijn ouders. In die tijd begon ik zelf ook na te denken over meer vrijheid. Ik had jong kinderen gekregen, Ben vroeg veel aandacht, ik wilde zo langzamerhand meer tijd voor mezelf, hoe schuldig ik me daarover soms ook voelde. Natuurlijk waren er anderen met wie ik de dagelijkse zorg voor Ben kon delen toen hij eenmaal wat ouder was. Daardoor kon ik regelmatig met Jaap

mee op zijn tournees. Dat was voor mij altijd even bijkomen: in de normale wereld met mensen een gewoon gesprek voeren, concerten bijwonen. Met Ben erbij lukte dat niet. Ik voelde dat het prettig zou zijn als ik vaker mijn eigen gang zou kunnen gaan. Het kwam erop neer dat we er allemaal aan toe waren dat Ben op zichzelf ging wonen.

We zochten een huis waar hij midden in de maatschappij zou kunnen wonen. Toen we dat niet konden vinden, besloten we om met onze stichting dan maar te proberen zelf zo'n huis op te zetten. Na vijf jaar met veel gepieker, bezoeken aan zorginstellingen, grote beslissingen, veel vergaderingen, zoektochten naar de juiste vorm, de juiste mensen, het juiste huis en de juiste samenwerkingsverbanden, opende het Papageno Huis in Laren zijn deuren. En zo kwam ik in de wereld van de zorg terecht, niet alleen als moeder van een kind met een handicap, maar ook als medebestuurder van een instelling voor jongvolwassenen met autisme. Die dubbele pet speelde me in de jaren die volgden soms parten. Vanaf het begin heb ik gezegd: 'Als ik Ben in het Papageno Huis kom opzoeken, ben ik daar als zijn moeder, niet als lid van het bestuur. Ik kijk niet naar wat de begeleiders aan het doen zijn of wat er in de keuken gebeurt. Ik bemoei me nergens mee. Maar als bestuurslid daarentegen denk en praat ik over alles mee. En breng ik ook dingen in vanuit de praktijk.'

Ook voor Ben was het lastig om te zien welke pet ik ophad als ik in het Papageno Huis was. In het begin had ik er veel zakelijke afspraken, want iedereen wilde het Huis natuurlijk graag zien. Toen ik er op een woensdag naar binnen wilde lopen met een vertegenwoordiger van een gehandicaptenorganisatie, kreeg ik vanuit het niks een banaan naar mijn hoofd geslingerd. Bens kamer heeft uitzicht op de parkeerplaats en daarvandaan had hij mijn auto zien staan, op een voor hem onverwacht moment. Op woensdagen had ik niks in zijn huis te zoeken! Om zijn ongenoegen te uiten, wierp hij een banaan uit het raam. De boodschap was duidelijk. Geluk-

kig kon de vrouw van de gehandicaptenorganisatie er ook om lachen, maar sindsdien houd ik rekening met Bens gevoeligheden. Ik heb alleen werkafspraken in het Papageno Huis als ik zeker weet dat hij er niet is.

Het Huis, in een oude villa in Laren, is zo ingericht dat jongeren met autisme zich er op hun gemak voelen. Over alles is nagedacht: de kleuren, de verlichting, de geluiddempende plafonds. De jongeren kunnen er terecht voor activiteiten, dagbesteding en werkervaringsprogramma's. Ook zijn er in het Huis twaalf appartementen, waarin jongvolwassenen met autisme tijdelijk kunnen wonen, op weg naar zelfstandigheid. Omdat bekend is dat kunst en cultuur een verbinding tot stand kunnen brengen tussen de samenleving en de mensen die daar om de een of andere reden niet aan mee kunnen doen, worden er in het Huis tentoonstellingen en wekelijkse koffieconcerten van studenten van het conservatorium georganiseerd. De bewoners verzorgen dan de ontvangst en de koffie. In het Huis is ook een restaurant, waar de bewoners in de keuken werken en de bediening verzorgen. Zo wordt de buitenwereld naar binnen gehaald en kunnen bewoners en bezoekers elkaar ontmoeten.

Gemiddeld blijven de jongeren er twee jaar wonen; sommige vertrekken eerder, andere blijven vijf jaar hangen. Ik stel me het Papageno Huis voor als een soort studentenhuis: een plek waar je los van je ouders en nog vrij van andere verplichtingen kunt ontdekken wie je eigenlijk bent. Wat vind ik leuk? Waar ben ik goed in? Het is een plek waar het leven niet altijd makkelijk is, maar waar je wel groeit. Er zijn succesverhalen, zoals dat van de jongen die bij ons zo zelfstandig is geworden dat hij inmiddels als ervaringsdeskundige in een instelling werkt, cursussen geeft en samenwoont met zijn vriendin. Daartegenover staan natuurlijk ook jongeren met wie het minder goed lukt. Alles kom je tegen. Voor iedereen doen de zorgmedewerkers hun uiterste best om er het beste van te maken. Als er met spoed een plek voor iemand nodig is omdat

het thuis of elders echt niet meer gaat, wordt er iets geregeld, ook al is er eigenlijk geen ruimte. De zorgmedewerkers zien dat ze een mens tegenover zich hebben, iemand met wie je – waarschijnlijk op een creatieve manier – een relatie moet aangaan. De uitdrukking luidt niet voor niets: ‘Als je één autist kent, ken je er één.’ Dat er oog is voor individuele verschillen is de rijkdom van het Papageno Huis.

De centrale hal is het hart van het Huis. Daar is het de hele dag een drukte van belang. Je kunt er iemand tegenkomen die een schilderij of verse soep komt kopen gemaakt door een van de bewoners, er lopen mensen van de naschoolse opvang voor jongeren met autisme en andere beperkingen of van de dagbesteding, er zijn gasten van ons restaurant of bezoekers van de koffieconcerten. Vrijwilligers komen en gaan. In de centrale hal word je als bewoner dus geconfronteerd met de buitenwereld, of je dat nu wilt of niet. Van zo’n onvoorspelbare plek leren de bewoners, maar hij brengt ook onrust. Die hal is moeilijk voor Ben. Soms loopt hij als hij terugkomt van de dagbesteding scheldend de trap op naar zijn kamer omdat het hem te veel is. Dat is heel vervelend, maar het is wat het is. Hij zal zich toch tot de buitenwereld moeten verhouden, net zoals de buitenwereld zich moet verhouden tot hem. Er zijn bezoekers van het Papageno Huis die schrikken van een scheldende en tierende Ben. Maar ze ontdekken al snel dat er eigenlijk niet zoveel aan de hand is. Het gaat wel weer over.

Die centrale hal zegt iets over wat ik met het Papageno Huis voor ogen heb. Mensen met een beperking moet je niet buiten de maatschappij plaatsen, ze horen er gewoon bij. Het is niet altijd gemakkelijk, beide partijen zullen moeten geven en nemen, maar uiteindelijk worden we er allemaal beter van. Bij het Papageno Huis zoeken we het randje op, daar waar het schuurt. Vaak lukt het, soms ook niet. Inmiddels hebben we geleerd dat het goed zou zijn als er naast een centrale hal ook een aparte ingang voor de bewoners is. Zo kunnen zij elke dag bepalen of ze die hal aankunnen

of niet. Dat zou het leven voor Ben een stuk gemakkelijker maken. Ook al is zijn omgeving aan hem aangepast, er komt op een dag toch veel op hem af. Het begint 's ochtends meteen al als hij wakker gemaakt wordt. 'Hoi Ben, hoe is het? Heb je lekker geslapen?' Daarna zet iemand hem onder de douche, droogt hem af, kleedt hem aan, vervolgens is het tijd voor zijn ontbijt – met weer andere mensen. Dat zijn allemaal contactmomenten op de vroege ochtend die iemand als ik kan overslaan. Ik kan in alle rust opstaan, ik moet hoogstens iets tegen Jaap zeggen, maar als ik daar geen zin in heb, kan ik dat ook aangeven. Ben kan dat niet. Na zijn ontbijt komt de taxi: 'Hoi Ben, gaat het goed?' Op de dagbesteding treft hij soms wel zo'n vijf begeleiders plus zijn medecliënten – daar moet hij overdag iets mee. En aan het einde van de dag is hij weer in die centrale hal van het Papageno Huis, waar een begeleider op hem staat te wachten: 'Hoi Ben!' Als je de hele dag nog geen moment voor jezelf hebt gehad en altijd te maken hebt met mensen die je niet zelf hebt uitgezocht, snap ik wel dat zo'n centrale hal soms spanning kan veroorzaken. Dat moet anders kunnen. Toch ben ik blij dat we het hebben geprobeerd. 'Kijken wat kan' is naar mijn mening altijd te prefereren boven 'We doen het zoals we het altijd hebben gedaan'.

Het is inmiddels een vast ritueel geworden: elke ochtend als ik de gordijnen van mijn slaapkamer open, denk ik aan de mensen die hier tijdens de oorlog woonden en die nu een naam hebben gekregen: de Oettingers. Het is alsof ik dan een zweem van de wanhoop en angst ervaar die zij op deze plek moeten hebben gevoeld. Tegelijkertijd denk ik ook altijd aan de mensen die getuige waren van de deportaties. Hoe heeft dit kunnen gebeuren? Waarom hielp niemand? En steeds is er ook weer die ene vraag: wat zou ik zelf in die omstandigheden hebben gedaan?

Een paar weken nadat ik ons adres op joodsmonument.nl heb opgezocht en gevonden, lees ik een artikel over Gunter Demnig, een Duitse kunstenaar die in 1997 in de Berlijnse wijk Kreuzberg is begonnen met het leggen van zogenoemde *Stolpersteine*, als herinnering aan de slachtoffers van de Holocaust. Een *Stolperstein* is een door Demnig gemaakte kleine betonnen steen ter grootte van een klinker, met aan de bovenkant een messing plaatje waarin de naam, geboorte- en overlijdensdatum en plaats van overlijden gegraveerd zijn van iemand die tijdens de Tweede Wereldoorlog is gedeporteerd. Zo'n *Stolperstein* wordt geplaatst in de stoep voor het voormalige woonhuis van het slachtoffer. Het is de bedoeling dat de voorbijganger erover struikelt, niet letterlijk, maar met 'hoofd en hart'. De stenen worden op die manier monumentjes voor de

slachtoffers van de Holocaust. Demnigs motto is: 'Een mens is pas vergeten als zijn of haar naam vergeten is.' Dat is vast ontleend aan de Joodse gedachte dat iemand voortleeft zolang hij herinnerd wordt, zoals verwoord in Jesaja 56:5: 'Ik geef hem een eeuwige naam, een naam die onvergankelijk is.'

Het artikel raakt me. Ik had nog nooit van deze 'struikelstenen' gehoord, maar ik denk meteen aan de familie Oettinger, die weg moest uit dit huis, de dood tegemoet. Het huis waarin ik nu op de bank de krant zit te lezen. Ik zie een mogelijkheid om iets te doen met de onverklaarbare verbondenheid die ik met hen voel. Met Stolpersteine kan ik hen gedenken. Ik neem de informatie van joodsmonument.nl zorgvuldig over, vul het aanvraagformulier voor de struikelstenen zo goed mogelijk verder in en stuur het op. Als reactie krijg ik de mededeling dat de plaatsing nog even op zich zal laten wachten. De Stolpersteine worden met de hand gemaakt en er is veel vraag naar. Het machinaal produceren van de stenen is uit den boze, aldus de kunstenaar. 'De Holocaust was zelf al een soort machine en daarom is het zo belangrijk dat juist dit niet zo gaat,' zegt hij.

Na de zomervakantie verhuizen we terug naar ons verbouwde huis aan het Albert Hahnplantsoen. Net op tijd, want onze oudste zoon Daniel en zijn vrouw Stevie staan op het punt een kindje te krijgen – onze eerste kleinzoon – en ze hebben tijd nodig om zich te installeren. Raphael wordt in augustus geboren, een paar dagen voor de opening van het Papageno Huis.

Ik denk pas weer aan de Stolpersteine als ik op een nacht in Shanghai wakker word gebeld door Daniel. Het is inmiddels voorjaar 2016 en ik vergezel Jaap op een intensieve tournee door China en Hongkong. Ik schrik altijd als een van de kinderen mij op een dergelijk tijdstip belt, maar Daniel heeft gelukkig iets onschuldigs te melden: er staan bij hem in de Michelangelostraat twee mannen voor de deur, van wie er een beweert dat hij een kunstenaar is.